

spidse, stjerneformigt udbredte kronblade. Gamle stråtage kunne være helt dækket af denne plante (NFyn; 1).

Bladløs 1546–1800, de tykke butte blade er ganske korte; *helleknop* 1546–1821 vel til svensk hälle = klippe (-flade), klippevæg, jf. *stenpeber* 1560ff, VJylland og *murpeber* 1596–1768, planten har en skarp smag. *Vild portulak* 1601, *Sankt Hans løg* 1622–1786, Ålborg o. 1870, også om St. Hansurt s. 34; *vejrdrag* 1648–1793 med uvis betydnng, *husløg* 1697–1912 ellers om andre planter af denne familie (s. 37), *kattedrue* o. 1700–1820, skuddene kan ligne små drueklaser jf. *fuglebrød* 1768, en sammenligning med små kornaks eller brødkrummer, *fuglefrø* NSjælland. *Stenkrut* (= -urt) SSlesvig, *stenblomst* Sønderjylland, *stenpikker* Als, M og SJylland, Fyn og *stenbrækker* ØJylland måske fordi planten gror i revnede sten, som den tilsyneladende har sprængt; *mos* Mors, *gravmos* Thy, NSjælland, *gærdemos* Røsnæs, Gilleleje, *kongens paryk* Dejbjerg VJylland; *isblomst* SSlesvig og Thy, også til andre planter med tykke blade, hvis hud har et islignende skær. *Snogebloomst* NSjælland, *hårvækst* Lolland (2).

HVID STENURT, *Sedum album*, med hvide, rødprykkede blomster og mørkerøde støvknapper findes hist og her i stor mængde forvildet på stengårder; her vokser også BJERG-STENURT, *Sedum rupestre*, som har brodspidse, udstående blade og kortstilkede gule blomster.

Tripmadam 1796–1878; Als, fra fransk triquemadame med uvis oprindelse (3).

LITTERATUR: (1) 760 398; (2) 689 2,568–71; (3) 689 2,572f.

ANVENDELSE

Iflg Henrik Smid 1546ff har Bidende Stenurt samme lægekræfter som husløg (s. 37f). – Saften giver opkastning og »en del bønder og gemene [jævne] folk« bruger den som brækmiddel, men brugen frarådes, hvis man har en svag natur og skrøbelig mave (1648; 1).

Bidende Stenurt forårsager opkastning og diaré, planten lægges som opløsende omslag på negle, ølafkog drikkes mod skørbug, blandes med alun og honning til mundskylning for dårligt tandkød og løse tænder; hvid stenurt har været anvendt som omslag på hæmoroïder og mod kræft (1800; 2). Bidende stenurt tørret og knust er anvendt mod epilepsi (3); saften eller de knuste blade lægges på hårde knuder og hævede kirtler, saften er god for skørbug (1837; 4).

Hvid stenurt og bjerg-stenurt dyrkes og spises nogle steder (Danmark?) som salat (o. 1800; 5). Med en stenurt, som ravn henter for at redde sin unge, gør bæreren sig usynlig (Randerseggen; 6), sml. jernurt bd. 4.

LITTERATUR: (1) 697 258; (2) 739 2, 774,776; (3) 182 1,1803,110; 398 1806,440; (4) 718 1837, 139f; (5) 739 2,1800, 774; 398 1806,442; (6) 488i 6.1,442 sml. 308 111ff.

PROSA OG POESI

De forblæste sandbakkens og de gamle stengærders gyldne smykke ... Dens strålende blomster [skinner] i solen som tusinder af tindrende stjerner *Jens K. Jørgensen* og *K. Hee Andersen* (1); gærderne havde store guldgule puder af stenurter som et bolster i et tæt stjernemønster *Ellen Raae* (2).

Stenurt, en Tommeliden at se, men fuld af saft, · låner bjerget et himmelsk lys til den hærgende kraft (a), den blomstrer på trods af fornuften, · den lever af stenen og luften · og ler af al bitter erfaring. · Det er ensomheds åbenbaring · · Jo længer' fra folk vi os fjerner, · des fler' af de levende stjerner (b); liden stenurt fylder et myrelavt rum · med stjerner, der gør os til børn påny (c) *Valdemar Rørdam* (3). *Valdemar Rørdam*, Stenurt (4).

LITTERATUR: (1) 462 106; (2) 735c 62; (3) a 789s 125; b 789q 60f; c 789z 60; (4) 789q 59–61.

Sankt Hansurt, *Sedum telephium*

20–50 cm høj bladsukkulent med tykke birødder, ofte rødlige stængler, ovale kødfulde og takkede blade, i august-september talrige grøngule eller gulhvide, sjældnere purpurrøde blomster i skærmlignende flade toppe. Temmelig almindelig ved gærder, i kratskove, på skrænter, strandmarker, gamle stråtage.

Sankt Hansurt 1601ff, af overtroen anvendt omkring St. Hans dag 24/6, se nedenfor. *Stor* eller *vild portulak* 1601–1721, *tykblad* 1648–1821, *kræfturt* 1648–1821; Slagelse – efter en medicinsk anvendelse; *tusindgodblad* o. 1700, *himmejnøggle* o. 1700 måske fordi man tillagde planten lynafværgende kræfter, sml. husløg s. 40; *Johanurt* o. 1700, *St. Johannesurt* 1867, *St. Hansløg* o. 1700–1848; Jylland, Bornholm, *løgurt* 1806–1907, *mirakelurt* 1800-t og *tordenurt* 1845 ellers mest om husløg s. 37. *Kæreste-kål* 1878ff, *kærlighedskål* 1883, *kæresteurt*

Kærestefolk tog varsler af Sankt Hansurtens vækst.
»Et frieri« malet af Julius Exner, 1862.

Viborgegnen, VLolland, *troskabsurt* Vendsyssel, *spåblomst* Thy, *levekål* vestlige Sønderjylland, *lykkeblomst* Fyn og *kysseurt* NFyn – alle på grund af plantens anvendelse til orakler, se nedenfor, ligeså måske *gildestikker* og *gyldenslikker* Als, til gild = god (kunne varsle noget godt), har imidlertid også været brugt mod »gyldenåre« = hæmoroïder. *Brandblom* Angel, *brandurt* Vardeegnen, bladene blev lagt på brandsår; *isblomst* VSjælland, sml. stenurt s. 34; *St. Hanskål* Jylland, Fyn, SSjælland, *St. Hansblomst* Fyn, SSjælland, *St. Hansrose* SFyn, *hønsurt* Als omdannet af (St.) Hans urt; *St. Olesurt* Lolland, måske fordi den kan blomstre Oles dag 29/7; *hundeløg* Vejleegnen, *husløg* Fyn og *tagplante* Haderslevegnen, *klippeløg* og *harekål* Bornholm.

LITTERATUR: 689 2,574–76; 488i 6,2,458; 607 6/7 1883; 885 8,1931–32, 160 jf. 159 1956,82.

LÆGEDOM

I folkemedicinens opskrifter er St. Hansurten undertiden navnemæssigt forvekslet eller sammenblandet med perikon og bregnen mangeløv. Anvendes på apoteker til salve, der stiller blod og smerter i kønsdelene; knust til sårlægende omslag; for næseblod lægges bladene på panden og saften dryppes i næsen (1648; 1).

Planten anvendes ikke mere officinelt, men tidligere blev dekokt af bladene givet for smertefuld vandladning, som husråd bruges endnu at lægge de friske knuste blade på brandsår, ligtorne etc.; for hæmoroïder lægges planten mellem skuldrene, til den visner (1800; 2).

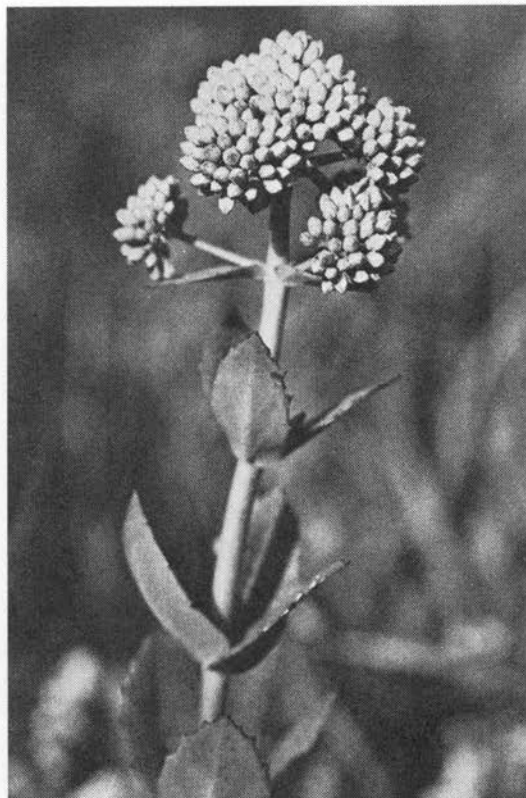
Rødders og blades saft virker blodstillende, renser og læger sår, fordeler hævelser (1837; 3). Indgår i eddikeafkog som salve på knuder (4), man binder bladene på brandsår (5), bladets overhud trækkes af, før man lægger det på betændt sår (NVSjælland; 6).

Giver koen blodig mælk, skal den indgives *Sankt Hansrod* kogt i sødmælk (7). På lusset hest gnides saften blandet med ulæsket kalk (8). Er komponent i middel, der stimulerer svinets ædelyst (9).

Med alun farver planten gult (10).

LITTERATUR: (1) 697 364; (2) 739 2,773; (3) 718 1837,158; (4) 488o 237; (5) 398 1821,504; 161 1906/23:3287 (Angel); (6) 634 12024 (Odden); (7) 161 128/1,85; (8) 83 132; (9) 328f 2,151; (10) 451b 1798, 81.

Sankt Hansurt med udfoldede blomster. Foto: H. Staun.

VARSLER

Sankt Hansurten »er en ganske varig vækst, der som man blot tager stænglerne alene og sætter i gødning, da vokser de og bliver ved« (1648; 1). I de fleste egne gik man St. Hans aften ud for at plukke denne plante (hvis man ikke havde den i haven); den blev stukket eller hængt op under loftbjælke, vindue, i en vægsprække, taget osv. – én for hvert medlem af familien eller to og to for kærestepar, evt. med påhæftet navn, hvorefter man tog varsler af deres vækst:

Groede planterne mod hinanden, blev de forlovet og/eller gift; fra hinanden: ikke gift eller skilt; den ene plante til siden, den anden bagefter: den ene af parret blev utro, den anden var trofast, eller den ene part ville flygte, den anden søge efter (2); vækstreningen viste, hvorfra kæresten ville komme (Frederiksværk; 3). Sideskud betød lige så mange børn. For mænd sattes St. Hansløg tilhøjre, for kvinder tilvenstre (4), eller stængel med tre blade gjaldt for mand og med to for kvinde (SVFyn; 5). Det skete, at karle listede sig til at sno kæresteplanterne sammen, som pigerne havde anbragt (6).

Ved midsommertid vandrede Løjt sogns karle og piger ud til De brune Bjerge efter St. Hansløg; over bjælken med urterne var med kridt skrevet kærestefolks navne. Skikken holdt sig til o. 1880 (7). En »Kirsten Giftekniv« i Sale ved Bjerringbro satte 1871 tretten par urter med navne op under sin loftbjælke for at se, hvordan fremtiden tegnede sig for egnens unge folk (8).

Pigerne kunne natten til St. Hansdag tage to skud af planten, sætte dem over kors i stråtaget og sige: Lad mig se i denne nat, hvem der skal være min kæreste her! – groede skuddet videre, betød det, at den ungkarl, hun var forelsket i og drømte om, blev hendes fæstemand (Slesvig; 9); hun skulle kaste to ved roden sammengroede planter op på et mosset stråtags nordside, forblev de grønne eller slog rod, kunne hun vente snart at blive gift (Slesvig o. 1900; 10). At plante St. Hansurter på husets mønning var en både smuk og praktisk skik, de holdt rygningen hel og stærk, i hver ny mønning lagde man en græstørv med St. Hansurt i for bygningens ender, arbejdet måtte derfor afbrydes, til man havde fundet St. Hansløg (Vendsyssel; 11), måske dog forveksling med husløg (s. 40).

St. Hansurter blev også sat op som orakel for et brudepars levevis (Sønderjylland; 12), for børns udvikling og fremtid (13). Men det var ikke så godt at gøre det for andre end sig selv,

thi groede planterne videre, fik den ene part sit helbred ødelagt (NFyn; 14).

Skikken synes i Danmark at være af ret ny dato. Man bruger planten »for at se, om nogen skal dø, eller om to personer skal have hinanden« (Fyn 1734; 15), »som redskaber for den tyk-keste overtros nyfigenhed tjener ... stenuerten eller Sankt Hans urter, når nogen ønsker forud at vide, hvornår eller hvordan hans begravelse eller bryllup skal finde sted« (1736; 16), »man sætter for kæresten, forældre etc. grene af den mellem bjælken og loftet; bliver planten ved med at vokse, da vil den, for hvem den er sat, opnå sit ønske, går den ud, da vil der ske hende/ham noget ondt, eller han skal endog dø. Planten sættes under bjælken på St. Hans dag« (1800; 17). Husfaderen sætter den op for børn og pårørende for at se, hvor længe de skal leve; gror urten op mod loftet, er det er godt tegn, men nedad betyder affældighed, sygdom og død (1772ff; 18). St. Hansurter voksede frodigt i bjælkesprækkerne og forkyndte de gamle en lang levetid (H. C. Andersen, De to Baronesser 1849).

Herom digtede Adam Oehlenschläger (Sanct Hansaftens Spil, 1803):

I skyggen vi vanke
blandt lysgrønne strå,
Sankt Hansurt vi sanke
hvor blomsterne stå.
Pæne lille urt
står så rent og purt,
står så frisk og grøn
uformærkt i løn.

Bag køkkenets række
vi hensatte den,
fra trælistens sprække
den snor sig da hen.
Hvis den fæster rod,
bli'r vor skæbne god,
dør den på sit sted,
ak – da dør vi med.

St. Hansaften blev for hvert medlem af familien eller husstanden sat en urt op under loftbjælken; den, hvis stilk først visnede, skulle dø først eller inden årets udgang, men det var et lykkevarsel, hvis den holdt sig frisk i lang tid – »Lars var ikke fri for at se til *sin* urt med frygt og bæven ... vi gik og kiggede lidt ængsteligt op til dem« (Falster o. 1850; 19). Planterne hang over personernes plads ved bordet; trivedes den, ville vedkommende også gøre det, men visnede den, havde han eller hun ikke langt igen; der kunne også sættes én »kål« for hele familien, nye skud betød da en snarlig fødsel, men døde den, skulle en af familien også snart dø (20). Man anbragte en *levékål* i loftet for at se, om gammelt menneske i et andet hus skulle leve eller dø (Slesvig; 21). Eller alle medlemmer af familien skulle samtidig stikke hver en St. Hansurt op under loftbjælken (22); groede ur-

ten opad, varslede det sundhed, nedad: sygdom, visnen: død (23). Var grenene sat for et kærestepar og fulgtes de ad i væksten, ville det dø samtidig, ellers levede den længst, hvis gren groede højest (Sønderjylland, Vendsyssel; 24).

LITTERATUR: (1) 697 364; (2) 794 7,1878-79, 6 (nordl. Vendsyssel o. 1875); 830 8,1887,62f; 783b (MJyll. o. 1870); 488 9,1888,44; 488g 3,174, 201; 617 1892.1,213 (o. 1825); 885 20,1944,211f; 944b 131f; 107 1949 (Himmerl.); 377 9,1927,97f; 634 12248 og 12356 (Stauning o. 1890); 760 441; 1009 ny rk. 1,1939-42,42 (ØSjæll.); (3) 941d 20; (4) 488i 6.2,458 (Frørup); 466 72; (5) 278 1939,44; 634 12814; (6) 228e 3,162 (NSlesv.); (7) 885 20,1944, 211f; (8) 783b; (9) 250d 142 (Torsted s.); 885 8, 1931-32,32 (Sundeved) og 15,1938-39,141f; (10) 634 16683/44 (St. Vi s.); (11) 161 1906/23:1174 sml. 378 22,1930,119; (12) 885 2,1925-26,109; (13) 607 6/7 1883; (14) 830 8,1887,63 (Ørritslev); (15) 74 45; (16) 728 67; (17) 739 2,773; 438 340 (Als); (18) 891 151; 891b 3,1820,97f; 769 120; (19) 161 1906/23:3246 (Als), 589 (SSjæll.), 624 (Møn), 833 (SFalst.); 634 12129 (Himmerl.), 17923 (Læsø o. 1900); 128 30; 305 184; 418 151; 642 26; 308b 134; (20) 466b 45; 914 1,247; (21) 228e 2,402; (22) 488g 3,201; 546 24, 1936,142 (Maribo); (23) 830 8,1887,62f; (24) 161 1906/23:3010,1220. - 159 1973,5-19.

MOD TROLDDOM

Plukket St. Hans aften eller nat og sat op under loftbjælke, over døren eller luger, strøet i huset, værnede planten mod troldtøj og forgørelse, hekse kunne ikke slippe derind (1). Roden skulle graves ned under staldens dørtærskel; en ko, som vantrivedes på grund af trolddom, skulle have roden ind med kærnemælk (1743; 2), var den blevet syg af at æde græs, hvor ellefolket spyttede eller forrettede deres nødtørft, skulle den St. Hansnat kl. 24 have en håndfuld friskplukkede St. Hansurter (3). Mod trolddom satte man stål og et stykke af roden i hestens grime eller mellem ørene (4).

Planten indgik i en trylledrik (1745; 5) og i en te mod brutt ægteskabsløfte forvoldt af onde mennesker (6).

I NSjælland hed det derimod, at usynlige væsener holdt af at være i nærheden af St. Hansurten; der var held og lykke ved planten, St. Hansdag stak man den op under stuebjælken til ære for helgenen = Johannes Døberen (7).

LITTERATUR: (1) 488f 4, 160 (1692); 488i 6.2,104 (Hassing), 488j 6,253 (Børglum h.); 161 1906/23: 789 (Loll.); 328f 1, 31; (2) 83 225,234; (3) 891c 2,

176f; 83 228; (4) 488i 6.2,299; 783b (Jyll. o. 1870); (5) 476 371; (6) 328f 1,33; (7) 684 202.

Sankthansurter stiger af mulmet frem · som piger med brudebuketter *Harald H. Lund*.

LITTERATUR: 65 28/8 1944.

Husløg, *Sempervivum tectorum*

De aflange opad-indad krammede tykke, saftige blade er samlet i løglignende rosetter; fra nogle af de ældste skyder juli-august 20-40 cm høje skafter med 12-tallige blomster, der har smalle rosenrøde kronblade.

Plantet, men næppe vildtvoksende, på mange stråtage i landsbyer: »Den gror tit ikke alene nederst på taget, men endog øverst på rygåsen, så at denne dermed så godt som skjules og betækkes« (1648; 1). Møntørvene øverst kunne være helt dækket med husløg, der båndt græstørvene sammen og gav rygningen et smukt udseende (NJylland; 2), sml. s. 36.

Husløg o. 1300ff (husløg), *Sankt Hansløg* 1648-1774, *Johanløg* o. 1700, *Johannesløg* 1762, i den katolske tid anvendt i forbindelse med helgenen Johannes Døberen; *tordenskæg* o. 1700ff; *Salting*, *Himmerland*, og *tordenløg* Viborgegnen, *torsskæg*, *donnersurt* Bornholm, planten var i antiken helliget tordenguden Jupiter (svarende til Tor) og blev plantet på tage mod lynild, se nedenfor; *semperfi* 1872ff, Jylland, Sjælland, Falster, af slægtsnavnet = 'stedselevende', planten holder sig grøn også løsrøvet og i tørke, iøvrigt navn til almindelig stueplante (*Aloe*) med lignende kødfulde blade. *Taglus* NSjælland (Tisvilde) vel fordi de mange afkomsplanter klæber (som lus) til stråtaget; *ligtorneblomst*, dens blade blev lagt på ligtorne (3).

LITTERATUR: (1) 697 353; (2) 378 22,1930,119; (3) 689 2,579f; 449 1939,15.

LÆGEMIDLER

Saften gnides i vædskefyldt øje, planten har iøvrigt samme lægekræfter som Syre, bd. 2 (o. 1300; 1).

1400-t: knust som omslag på øjenlidelser; saften af husløg og hæg inddryppes for døvhed og øresmerter; gnides penis før samlejet med plantens saft, vil kvinden aldrig interessere sig for andre mænd; husløg og sevenbom drikkes med vin fremskynder nedkomsten (2). Blandes med bygmel og eddike til omslag på hævet milt; for